Copyright © 2018 by the Kalmyk Scientific Center of the Russian Academy of Sciences

Published in the Russian Federation
Bulletin of the Kalmyk Institute for Humanities
of the Russian Academy of Sciences
Has been issued since 2008
ISSN: 2075-7794; E-ISSN: 2410-7670
Vol. 36, Is. 2, pp. 14–19, 2018
DOI 10.22162/2075-7794-2018-36-2-14-19
Journal homepage: <https://kigiran.elpub.ru>

UDC 821.512.36

The Bogd Khan's Imperial Seals: Meanings and Symbols

Nyamdorj Dagjiraazai¹

¹ Lecturer, Department for Literary and Art Studies, National University of Mongolia (Ulaanbaatar, Mongolia). E-mail: galdma@yandex.ru

Abstract. Outer Mongolia officially declared independence from the Qing dynasty under the rule of the 8th Bogd Jebsundamba Khutuktu on 29 December 1911, and the latter was enthroned as *olnoo urgugdsun* (Mong. 'elected by the many') Emperor of Mongolia. The sun-like radiant one supposed to have prospered for tens of thousands years, the holder of religion and power Bogd Khan accepted three seals: two for state affairs, and one for religion. The use of the seals for state affairs was legalized in the 30th volume of Mongolia's Code of Laws: 'Article 1. The sun-like radiant, tens of thousands years old, holder of religion and authority, Bogd Khan has one Jade seal and one Silver seal. The seals must be used for judicial pardons, official orders, to grant teachings, blessings, and yellow ribbon credentials'.

The Jade seal is the first seal of the Ruler of Mongolia bearing the legend '*The imperial seal of His Holiness Bogd Khan who holds both religion and power*' inscribed in Soyombo, Classical Mongolian and Phags-pa, and was used to seal orders. The weight of the seal is 5 kg. In the upper left part there is a Soyombo symbol; in the middle one can see the mentioned inscription in Classical Mongolian, duplicated and on the left in Phags-pa and on the right — in Soyombo. The measurements of this seal are 8.5 cm x 8.5 cm, and according to a legend the handle was made of Cintamani — the Wish Fulfilling Stone.

In addition to the Jade seal which was actually a replica of traditional seals once used in the Great Mongol Empire, the Bogd Khan also used a seal made of pure silver bearing the same legend — for state affairs. In terms of size, the Silver seal was 1.5 cm wider than the Jade one and weighed 5,89 kg. Its handle was in the form of a lion's head. The inscription — in Classical Mongolian — in the left said: '*May the Teaching be pure!*'; the one on the right said: '*May the state be inviolable!*' These illustrate the then aspiration of the Mongols to keep the holy Teaching pure and to strengthen their state. At the top of the seal one can read the engraved word 'sky', at the bottom — the word 'earth'. When combined with the words 'peace' and 'tranquility' engraved on the handle respectively, those reveal some deeper meanings, i. e. 'peaceful sky' and 'tranquil earth'.

Keywords: Bogd Khan, imperial seals, Jade seal, Silver seal, Soyombo symbol, inscriptions on seals, meanings and symbols

VIII Богд Жавзандамба хутагт (1869–1924)-ын удирдлагаар монголчууд Манж Чин улсаас 1911 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр тусгаар тогтнож буйгаа албан ёсоор зарлан тунхаглаж Олноо өргөгдсөн Монгол Улсын эзэн хаанд түүнийг ёслол төгөлдөр өргөмжлөн залжээ. Шашин, төрийг хослон баригч, наран гэрэлт, түмэн наст Богд хаанд гурван тамга өргөн барьсны хоёрыг нь төрийн хэрэгт, нөгөөг нь шашны хэрэгт тус тус даран хэрэглэдэг байв. Төрийн хэрэгт дардаг байсан тамгадыг Монгол Улсын Хууль зүйлийн бичгийн 30 дугаар дэвтэрт «Нэгэн зүйл. Шашин төрийг хослон мандуулагч Наран гэрэлт түмэн наст Богд хааны хас эрдэнэ тамга 1, мөнгөн эрдэнэ тамга 1. Үүнийг аливаа тархаах зарлиг, хэлтрүүлэх зарлиг, ухуулах, сургах, өргөмжлөл, жуух шар торгоны бичигт дарж хэрэглэнэ» [Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль... 1995: 126] хэмээн хэрэглээг нь хуульчлан заажээ.

Зураг 1. Богд хааны хас эрдэнэ тамга

«Шашин төрийг хослон баригч, наран гэрэлт Богд хааны тамга» хэмээх үгсийг соёмбо, монгол, дөрвөлжин гурван үсгээр бичсэн эл цагаан хаш тамга бол «Зарлигт дардаг Монгол Улсын эзэн хааны нэгдүгээр тамга юм» [Монголчууд 2016: 98]. Он цагийн хувьд «Хаш тамгыг Олноо өргөгдсөний 2 дугаар он буюу 1912 онд бүтээлгэсэн нь магадтай боловч уг ажлыг Дотоод яамнаас эрхлэн гүйцэтгэсэн байх

тул Хүрээний хэргийг ерөнхийлэн шийтгэх газар өмнө нь эл тухай сураглаж мэдсэн гэсэн үг бололтой байна. Өөрөөр хэлбэл Монголын тусгаар тогтнол, төр улсаа сэргээн тунхаглаж, Богдыг улсын эзэн хааны суудалд залсан 1911 оны 12 дугаар сарын 29-нөөс өмнө тамга хийлгэхээр цагаан хашны талаар сураг гаргаад тамгыг чухамдаа дараахан нь буюу 1912 оны зун, намар хийлгэсэн бололтой байна гэж түүхч О. Батсайхан үзжээ» [Батсайхан 2014: 187]. Үнэхээр ч Монгол Улсын эзэн хааны тамгыг юугаар хийвэл зохистой талаар урьдчилан хэлэлцэж, Чингис хаанаас уламжлалтай хасбуу тамганы утга бэлгэдлийг бодолцон цагаан хашаар хийхээр тогтож, тохирох чулууг авчирсан хүнд шан харамж өгөх зарлиг дээд яамнаас гарган эрэл сурал болж байжээ.

Энэ үед «Цэцэн чин вангийн хошууны Цэнд зайсан гэгч хүн уг хошууны Сүмбэр нэртэй газраас нэгэн бүхэл хаш мэт цагаан өнгөтэй чулууг олж өвөртлөн хүрээнд иржээ. Үнэт эрдэнэс авдаг нэгэн пүүсийн эзэнд чулуугаа үзүүлтэл 100 лангаар авъяа гэж гуйжээ. Цэнд зайсан эд өлгийн зүйл хийлгэвэлилүү үнэ хүрэх чулууг гэж ойлгосон бололтой. Энэ тухайгаа тэр нутгийн хүмүүст ярьсан нь цэцэн чин ван Гомбосүрэнгийн сонорт хүрч чулууг авчруулахаар зарлага явуулжээ. Төрд хэрэгтэй чулуу өөрт нь байгаа гэдгийг дуулсан Цэнд зайсан яаравчлан явсаар Гомбосүрэнд бараалхаж чулуугаа үзүүлэхэд тэрээр: „Дээд яамны олон түшмэд мяндагтны дунд чи чулууг авч орвол үл ойшооно. Харин миний бие ван хүн учраас өөрөөр үнэлэн хүлээн авах болно“ гээд хаш чулууг авч Цэндэд цөөн мөнгө өгөөд буцаажээ. Гэтэл Цэнд зайсанд цагаан хаш байсан тухай мэдээ бусад сайдуудын чихэнд хүрчээ. Учрыг тунгааваас Цэцэн чин ван Гомбосүрэн, Цэнд зайсанд чулууны үнийг бүрэн гүйцэт өгсөнгүй, хуурамтгай явдал үйлдсэн гэсэн хэрэг мандаж улмаар Богд эзэнд толилогдсон байна. Уг айлтгал бүхий нугалбарт Богд хаан улаан бийрээр цохсон зарлиг нь: Гомбосүрэн ингэж доордыг дарлан басхүү зүйл үгүй бээр гоёлхийлэн явсан нь үнэхээр нийлэлцэхгүй, зүй нь чангалан шийтгэж цээрлүүлбээс зохих боловч уг зүйл эрхэм чухлын тул, бэлгийг бодож шийтгэлийг уучлан хэлтрүүлж энэ удаа Гомбосүрэнгээс 500 ланг хөөн гаргуулж Цэндэд шагнал олгуулаад, түүнийг нэвширтэл донгодогтун. Цэнд нь даруй хувь зохиолтой хүмүүн мөний тул,

үе улиран дэд зэрэг жинс шагнагтун хэмээн тушаан явуулагтун гэжээ. Ийнхүү Монгол улсын төрийн тамгыг сийлэх хаш эрдэнийг олсон түүхтэй юм» [Өлзийдолгор 1999: 83–84] байна. Богд хаан «бэлгийг бодож уучлан хэлтрүүлсэн» ч «Гомбосүрэн чулууны эзэн Цэндэд очих учиртай 500 ланг завшсан тул <...> Дотоод яамны дэд сайд, Сэцэн хан аймгийн чуулганы даргын албанаас огцорчээ» [Батсайхан 2014: 188].

Дотоод яамны сайд, Да лам Цэрэнчимэд «хааны тамгыг гадаад хүнээр хийлгэхгүй, өөрийн монгол хүнээр хийлгэж, түүхэнд тэмдэглэнэ» [Намнандорж 2005: 189] хэмээн шийдсэнээр энэхүү хүндтэй, түүхэн үүргийг Зүүн хүрээний Вангай аймгийн хар гарт Лувсангомбо (Зарим сурвалжид Гомбо гэсэн буй) хүлээж «Өнгөт наран гэрэлт Богд минь хаан суулаа. Өвгөн би түүний тамгыг өндөр уулын өвөрт эхлэн урлаж, өргөн голын захад үзэсгэлэн сайхнаар үйлдэн төгсгөх түмэн үеийн түүх хэрэг» [Намнандорж 2005: 189] гэж ихэд бэлгэшээн нэр төртэйгээр биелүүлжээ. Богд хаан ч түүний хичээл зүтгэлийг өндрөөр үнэлж сар бүр 30 лангийн цалин олгож байх зарлиг буулгасан байна.

Зураг 2. Хас эрдэнэ тамганы бичээс

Хар гарт Лувсангомбын, таван килограмм цагаан хашаар урласан энэ тамганы зүүн дээд буланд соёмбо тэмдэг, төв дунд нь монгол бичгээр бичсэн «Шашин, төрийг хослон баригч, наран гэрэлт Богд хааны тамга» гэх үгсээ зүүн талд нь дөрвөлжин бичгээр, баруун талд нь

соёмбо бичгээр тус тус зэрэгцүүлэн бичжээ.

«Үүний дөрвөлжин бичиг нь эртний Юан улсын үед Пагва ламын зохиосон их гүрний эрхэм үсэг болохын дээр энэ үсгээр бичсэн хоёр мөр нь Жавзандамба хутагт болбоос эртний Юан улсын Хувилай сэцэн хааны адилаар төр шашны хэргийг хослон барьж лам харын засгийг нэгтгэн явуулсныг бэлэгдсэн [бэлэгдсэн. — Д. Н.] утгатай ажээ. Харин соёмбо үсгээр бичсэн найман мөр нь монголын анхдугаар богд Өндөр Гэгээний дараах найм дахь богдын үед монгол тусгаар тогтносон улс болсныг бэлэгджээ [бэлэгджээ. — Д. Н.]» [Нямбуу 1990: 41]. Эдгээр бичээсийн бэлгэдлийн талаар судлаач Х. Нямбуугийн дэвшүүлсэн саналуудтай түүхч Д. Өлзийдолгорын тайлбар таарч байна.

Харин соёмбо тэмдгийн тухайд хүн, төр хоёрын ойлголтыг төлөөлнө. Тамганы бариулыг хаан төрийн долоон эрдэнийн нэг болох зэндмэнийн хэлбэртэй урласан нь монголчуудын юу санасан есөн цагаан хүсэл цаг үргэлжид сэтгэлчлэн бүтэж, элгээрээ энх амгалан, төрлөөрөө түвшин амгалан амьдрахыг бэлгэддэг. Тамганы хэмжээ нь 8.5*8.5 см болно [Содномбалжир, Жамсранжав, Гэрэлмаа 2002: 20]. Улных нь зузааны дээд талд «Тэнгэр» гэсэн үг, харин доод талд нь «Газар» гэсэн үгийг тус тус сийлсэн нь тамгаа дарахад үсгийн толгой хааш харж буйг алдалгүй мэдүүлдэг байна. «Энэ тамгыг бүтээгээд тусгайлан ном уншиж ариутган аравнайлжээ» [Нямбуу 1993: 9–10].

Уламжлалын үүднээс үзвэл Их Юан гүрний үед төрийн дээд зэргийн хэрэгт хаш тамга дардаг байсныг хадгалсан байна. Тамганы үгийг дөрвөлжин үсгийн хичээнгүй тэг болон эвхмэл тигээр бичиж, аливаа тамга бичгийг зөвхөн дөрвөлжин бичгээр явуулахыг тушаасан Хубилай хааны зарлиг Богд хааны хас тамганд уламжлан шингэжээ. Дээр нь Манж Чин улсаас аймгуудын ханд олгож байсан, эхний мөрүүд нь манж, удаах мөрүүд нь монгол бичигтэй тамгуудыг бүрэн халж «Тамганы төв хэсэгт цөм соёмбын э-бам, зүүн баруун этгээдэд монгол үсэг сийлэгтүн» [Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын шастир 2003: 61] хэмээн хуульчилсан нь «Шашин төрийг хослон өрнүүлэгч, улсын эх дагины тамга»-аас доошлон бүх шатанд хэрэгжжээ. Харин гагц Богд хааны хас эрдэнэ тамга болон бусад тамганд соёмбо, дөрвөлжин, түвд бичгийг хослуулан хэрэглэсэн нь «Шашин,

төрийг хослон баригч» гэх утга бэлгэдлийг тодотгож байна.

Их Монгол Улсын төрийн хасбуу тамгыг уламжлан сэргээж хаш чулуугаар хийсэн энэ тамганаас гадна Богд хаан цалин мөнгөөр хийсэн, бичээсийн хувьд үүнтэйгээ адилхан тамгыг төрийн хэрэгт давхар хэрэглэж байжээ.

Зураг 3. Богд хааны мөнгөн эрдэнэ тамга

Зураг 4. Мөнгөн эрдэнэ тамганы бичээс

Зураг 5. Мөнгөн эрдэнэ тамганы дардас

Хэмжээний хувьд мөнгөн тамга нь хаш тамганаасаа 1.5 см илүү бөгөөд 5.890 кг жинтэй, бариул нь арслангийн дүртэй. Тамганы зүүн хажуу талд «шашин маш тунгалаг», баруун хажуу талд «төр маш бат» гэж монгол бичгээр бичсэн нь монголчуудын шүтэн биширч буй Бурханы шашин ариун тунгалаг, өргөн дээдэлж буй төр үргэлжид бат байхыг тус тус бэлгэдэн ерөөсөн хэрэг юм. Мөн тамганы дээд хажууд «тэнгэр», доод хажууд «дэлхий» хэмээсэн нь тамга дарахад бичээсийн толгой хааш харж буйг заахаас гадна дээд хэсэгт, эдгээр үгсийн харалдаа, бариулны хажууд буй «энх», «төвшин» гэсэн үгстэй нийлж «тэнгэр энх», «дэлхий түвшин» гэх гүн утга санааг илэрхийлж байна.

Тамганы дээр, бариулны зүүн, баруун этгээдэд «Цагаагчин гахай жилд бүгдээр өргөмжлөн өргөв» гэсэн нь уг тамгыг хэзээ үйлдэн Богд хаанд өргөснийг хэлж буйгаас гадна тамгыг баригчийг хэзээ хаан ширээнд залсныг давхар илтгэж буй бололтой. Энэ бичээс тамганы дээр, бариулны өмнө, умард этгээдэд буй «энх», «түвшин» гэх үгстэй нийлж «Цагаагчин гахай жилд энх түвшин бүгдээр өргөмжлөн өргөв» гэсэн утгын нийлэмж үүсгэж буй нь сонирхолтой. Төрийн хэрэгт хэрэглэж байсан, Богд хааны эдгээр хас эрдэнэ болон мөнгөн эрдэнэ тамга эдүгээ Монгол Улсын Эрдэнэсийн санд хадгалагдаж байна.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль...
1995 — Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль зүйлийн бичиг / монголоос кирилл бичигт буулгасан О. Батсайхан, З. Лонжид, Ч. Хажидсүрэн. Улаанбаатар: Монсудар хэвлэлийн газар, 1995. 234 х. [*Zarligaar togtooson Mongol Ulsyn khuul' zүйliyn bichig* [Legislative acts of the Mongol state: laws and decrees]. О. Batsaykhan, Z. Lonzhid, Ch. Khazhidsüren (translitr.). Ulaanbaatar: Monsudar, 1995. 234 p.]
- Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын шастир 2003 — Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын шастир. Тамга тэмдэг, хааны эрдэнэ тамгыг дарж хэрэглэх нь. 30 дугаар дэвтэр / эрхлэн хэвлүүлсэн О. Батсайхан, З. Лонжид. Улаанбаатар: «Чойжил» хэвлэлийн газар, 2003. 234 х. [*Zarligaar togtooson Mongol ulsyn shastir. Tamga temdeg, khaany erdene tamgyg darzh khereglekh n'. 30 dugaar devter* [A history of the Mongol state in its laws and decrees. Book 30]. О. Batsaykhan, Z. Lonzhid (eds.). Ulaanbaatar: Choyzhil, 2003. 234 p.]
- Монголчууд 2016 — Монголчууд: 1911–1924 онд (Тусгаар тогтнолоо сэргээн тунхагласан нь) / ерөнхий редактор О. Батсайхан. Гурав дахь хэвлэл. Улаанбаатар: Монсудар хэвлэлийн газар, 2016. 252 х. [*Mongolchuud: 1911–1924 ond (Tusgaar togtnoloo sergeen tunkhaglasan n')* [Mongols: 1911-1924 (proclamation and restoration of independence)]. О. Batsaykhan (ed.). 3rd ed.. Ulaanbaatar: Monsudar, 2016. 252 p.]
- Батсайхан 2014 — Батсайхан О. Монголын сүүлчийн эзэн хаан VIII Богд Жавзандамба / нягтлан зөвлөгч З. Лонжид. Нэмж баяжуулсан гурав дахь хэвлэл. Улаанбаатар: Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академийн Олон Улс Судлалын Хүрээлэн. 2014. 708 х. [Batsaykhan О. *Mongolyn сүүлчийн ezen khaan VIII Bogd Zhavzandamba* [The 8th Jebtsundamba Khutuktu – the last ruler of Mongolia]. Z. Lonzhid (ed.). 3rd ed., suppl. Ulaanbaatar: Institute of International Relations, Mongolian Academy of Sciences, 2014. 708 p.]
- Өлзийдолгор 1999 — Өлзийдолгор Д. Монгол Улсын Төрийн тамга / хянан тохиолдуулж зөвлөсөн М. Санждорж. Улаанбаатар: «Одсар Системс» хэвлэлийн компани, 1999. 250 х. [*Ölziydolgor D. Mongol Ulsyn Төрийн тамга* [Mongolian state seals]. М. Sanzhdorzh (ed.). Ulaanbaatar: Odsar Systems, 1999. 250 p.]
- Намнандорж 2005 — Намнандорж О. Бүрэн зохиолын эмхэтгэл. III боть. Улаанбаатар: «Бемби сан» хэвлэлийн үйлдвэр, 2005. 548 х. [Namnandorzh О. *Bүрэн zokhiolyn emkhetgel. III bot'* [Collected works. Vol. 3]. Ulaanbaatar: Bembi San, 2005. 548 p.]
- Нямбуу 1990 — Нямбуу Х. Өвөөгийн өгүүлсэн түүх. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн газар, 1990. 88 х. [Nyambuu Kh. *Өвөөгийн өгүүлсэн түүх* [A history related by father]. Ulaanbaatar: State Publ. House, 1990. 88 p.]
- Нямбуу 1993 — Нямбуу Х. Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол Улсын төрийн ёс, ёслол / хянан найруулж, эрхлэн хэвлүүлсэн Ц. Нацагдорж. Улаанбаатар: Ардын цэргийн хэвлэлийн «Шувуун саарал» компани, 1993. 72 х. [Nyambuu Kh. *Olnoo өргөгдсөн Bogd khaant Mongol Ulsyn төрийн es, eslol* [Mongolia under the rule of the Bogd Khan: public laws and ceremonies]. Ts. Natsagdorzh (ed. and prep.). Ulaanbaatar: Shuvuun Saaral, 1993. 72 p.]
- Содномбалжир, Жамсранжав, Гэрэлмаа 2002 — Содномбалжир С., Жамсранжав Ө., Гэрэлмаа Д. Тамгачин. Улаанбаатар: Тамга тэмдгийн үйлдвэр, 2002. 176 х. [Sodnombalzhir S., Zhamsranzhav Ö., Gerelmaa D. *Tamgachin* [The Guardian of the Seal]. Ulaanbaatar: Tamga Temdgiyn Üyldver, 2002. 176 p.]

Смысл и символика императорских печатей Богдо-хана

Дагийраазайн Нямдорж¹

¹ преподаватель, кафедра литературоведения и искусствоведения, Монгольский государственный университет (Улан-Батор, Монголия). E-mail: galdma@yandex.ru

Аннотация. 29 декабря 1911 г. Монголия официально провозгласила себя страной, независимой от власти династии Цин; правителем был объявлен восьмой Богдо Джебзундамба-хутухта, удостоенный титула императора Монголии — «избранный многими» (монг. *олноо өргөгдсөн*). Богдо-хан, наделенный духовной и светской властью, принял три печати — две для светской политики, одну для религиозной, что было закреплено в пункте 1 тридцатого тома свода законов Монголии: «Подобный солнцу, держатель духовной и светской властей, чей возраст насчитывает десятки тысяч лет, Богдо-хан обладает двумя печатями — нефритовой и серебряной. Они должны применяться для помилований, указов, дарования Учений, благословений, грамот с желтой лентой».

На нефритовой печати, которая использовалась для указов, на письменности *соёмбо*, классическом монгольском и квадратном письме выгравирована следующая надпись: «Императорская печать Его Святейшества Богдо-хана, держателя духовной и светской властей». Эта печать весом 5 кг сделана из нефрита, в верхнем левом углу находится символ *соёмбо*, в центре расположена надпись на классическом монгольском, слева — на квадратном письме, справа — на письменности *соёмбо*. Размеры печати — 8,5х8,5 см; ручка, согласно легенде, выполнена из чинтамани — камня, исполняющего желания.

Наряду с нефритовой печатью, изготовленной по образцу традиционной печати великой Монгольской империи, Богдо-хан также использовал печать из чистого серебра с той же надписью для светской политики. По размерам она была больше нефритовой на 1,5 см, ее вес составлял 5,89 кг; ручка была сделана в форме головы льва. В левом углу расположена надпись: «Пусть Учение будет незапятнанным!», в правом — «Пусть государство будет нерушимо!» на классическом монгольском языке. В этих надписях нашли выражение надежды монголов на сохранение чистоты Учения и нерушимость империи. В верхней части печати выгравировано слово «небо», в нижней — «земля», слева и справа от ручки — «мир» и «спокойствие». Таким образом, эти слова составляли две наделенные глубоким смыслом фразы «мирное небо» и «спокойная земля».

Ключевые слова: Богдо-хан, императорские печати, нефритовая печать, серебряная печать, символ *соёмбо*, надписи на печатях, смысл и символика